

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

Raúl Veiga

O POR QUE DESTE DIÁLOGO VIRTUAL

Ao redor da lingua móvense paixóns por veces moi vehementes. Se cadra, iso ten que ver coa nota vinculación deste músculo á actividade erótica (en sentido amplo), pois doutro modo non se entenderían tantas reaccións viscerais contra ela, tanto botar as linguas a pacer ou, simplemente, tanto proxectalas fóra da súa cavidade natural, de moi rica flora. Sen pretender anular as potencias de tan portentoso aparato, o que nos propomos neste documento é pór as bases dun espazo de reflexión, achegando información e fornecendo argumentos para o debate. Tamén, ou sobre todo, facendo preguntas para que os participantes no encontro virtual expoñan as súas experiencias, as súas análises, as súas historias...

A lingua, entre nós, é ocasión de moito paradoxo. Sendo o único músculo do corpo humano que non se fatiga, vive na Galiza en estado permanentemente mórbido, ameazado nalgunhas bocas pola necrose, noutras polo cancro e, a miúdo, polo mal alento. É a nosa unha lingua fendida (bífida non podería ser, mentres a humanidade se conserve no país) interna e externamente, como fai ver a conciencia que se vai estendendo sobre a crítica fase que atravesamos canto ás posibilidades de que o galego siga sendo o idioma maioritario da Galiza.

Todo iso xustifica e mesmo esixe unha consideración monográfica dos problemas da lingua desde a perspectiva do noso sector, tarefa aínda máis procedente se se considera que hai xa algúns anos, alá contra 1999, a Lei do Audiovisual, aprobada con plena unanimidade no Parlamento de Galiza, vinculou a actividade do sector á defensa, ilustración e promoción da lingua galega.¹ Enumeremos esas referencias:

- O artigo 4º ("Principios xerais da actividade audiovisual") di no seu apartado b que as actividades recollidas na Lei se basearán no principio da "promoción e a difusión da cultura e *normalización da lingua galega*, así como a defensa da identidade galega".
- No artigo 5º ("Principios xerais da acción institucional"), a Xunta de Galicia reconece o carácter estratéxico e prioritario do sector audiovisual, instrumento para a *promoción e divulgación da lingua*, como dato de autoidentificación.

¹ Lei 6/1999, do 1 de setembro, do audiovisual de Galicia, *Diario Oficial de Galicia*, mércores, 8 de setembro de 1999, nº 174, p. 11.032. As cursivas nas citacións son nosas.

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

— O artigo 6º (“Liñas fundamentais das accións institucionais”) sinala, como unha das liñas fundamentais de actuación no sector audiovisual, “favorece-la *promoción da cultura e lingua galega* dentro e fóra de Galicia, en especial naquelas zonas nas que existan comunidades galegas no exterior.”

Pasaron case dez anos desde aquel 1999, moito ou moi pouco, segundo se considere, e poderíamos preguntarnos: estivo e está o audiovisual á altura da alta misión que a Lei lle asignou entón? Estiveron e están os desenvolvementos da Lei á altura dos requirimentos do sector audiovisual?

Teñamos presente que todas as ordes de subsidios para o noso sector, aínda que mudasen os responsábeis na Administración, foron anunciados como axudas á produción audiovisual en lingua galega mais, na práctica, unha parte moi significativa das producións subsidiadas utilizaron a lingua galega só como lingua de dobraxe, ata o punto de podermos ver a relación entre o audiovisual e o galego como unha relación permanentemente mediada pola dobraxe.

Paralelamente, esta vinculación entre subsidios e recuperación da lingua e da cultura non estivo presente na mesma medida nas axudas a outros sectores por parte da Xunta de Galicia, onde só agora parece xeneralizarse (ou, polo menos, ampliarse) a vinculación entre recepción de apoio e necesidade de promover efectivamente o uso da lingua.

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

1.- O AUDIOVISUAL EN GALEGO

O proceso a través do cal a lingua galega foi gañando ámbitos de uso e rexistros expresivos ao longo da época contemporánea coñece agora unha batalla de certo decisiva: a da consolidación do audiovisual como un ámbito cultural propio, no cal a lingua aparece unha vez máis (ou non?) como instrumento formador e signo distintivo da nosa cultura. Esta perspectiva lévanos á presenza do idioma na comunicación audiovisual, preocupación crucial de moitos creadores mais tamén de xestores públicos e axentes sociais, como as organizacións de defensa da lingua.

1.1.- A presenza do idioma no medio televisivo

Non admite dúbida que o galego, mediante a Televisión de Galicia, ten hoxe unha presenza extraordinaria no audiovisual. Abonda comparar coa prensa escrita onde, malia teren recibido e recibiren constantes axudas públicas, a presenza do galego é marxinal. O país (e mesmo a Galiza da diáspora, vía satélite) recibe ao cabo do ano miles de horas de emisión na propia lingua, con resultados moi positivos para a cultura e a comunidade no seu conxunto. Ou non? Os vinte anos de existencia da Televisión de Galicia, introduciron ou non un profundo cambio na percepción que a colectividade ten de si mesma?

Por outra parte, vinculada a esa presenza do galego no audiovisual vía TVG, houbo un innegábel desenvolvemento do sector, capaz de producir contidos moi diversos (todos os que demandan as necesidades de programación), creando día a día postos de traballo e obtendo resultados que causan admiración, mesmo envexa, no resto do Estado, se se considera o peso demográfico e económico de Galiza na Península.

Podemos dicir que a posición da lingua no medio televisivo está ben consolidada, malia algunhas pexas amolantes, que se poden resumir nun punto: as carencias no respecto ao principio de xeneralidade e de calidade da lingua galega, o que institúe unha promoción, tan encuberta como efectiva, da diglosia e da consideración do galego como "lingua B". É evidente que, durante esta Lexislatura, hai un esforzo visíbel para que as intervencións non programadas (tipicamente, os entrevistados ocasionais en informativos ou reportaxes) fagan uso do galego mais, por outra parte, o galego de moitos presentadores ou colaboradores segue sendo mellorábel. O terríbel é a subxacente transmisión dunha mensaxe desoladora: eses señores ou señoras que interveñen no debate ou que contestan as preguntas ou mesmo eses presentadores non teñen o galego como lingua propia. Están alí a falar a idioma porque os convoca un espazo que ten a lingua como razón de ser ou, polo menos, como xustificación básica.

Se deixamos actuar con total pureza a lóxica do mercado, a presenza do galego no audiovisual estaría limitada ao que demanda a Televisión de Galicia. Que marxe de actuación e que iniciativas poden desenvolverse nesta área? E, sobre todo, cando poderemos asistir a unha extensión do uso do galego a outros emisores, máis alá da TVG? Non é isto o punto decisivo? Non corremos o risco de que se se confina indefinidamente o uso do galego na TVG e continúa o proceso de perda de falantes, ese uso da lingua na TVG pase a ter un carácter "ritual", de cerimonia para conxurar o espírito dunha lingua a esmorecer? E non é igualmente vital estender esa presenza do galego aos restantes ámbitos da comunicación social, principalmente a prensa escrita (mais non só)?

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

Posíbel caso para estudo e reflexión: o “show” dos Tonechos. Por que uns excelentes profesionais coma os actores que os encarnan están sempre prontos ao emprego do castrapo e, por fidelidade a un vello humor diglósico, remisos a estenderen a súa encomiábel profesionalidade ao uso dun dos seus principais instrumentos de traballo (o idioma)? Habían perder algunha comicidade se fixesen falar á parella protagonista en bo galego popular? Resulta convincente o argumento de que esa fala castrapeira forma parte inseparábel da caracterización dos personaxes?

1.2.- A presenza do galego na “cinematografía”

Mais esa presenza do galego na televisión, infelizmente, non achou correspondencia no panorama da cinematografía e só nesta Lexislatura comezaron a ter algunha continuidade os proxectos rodados en v.o. galega (ao falarmos de “cinema” queremos que se entenda “proxectos de produción que non se poden fundar só no consumo interno e precisan concibirse desde a perspectiva internacional”, sexan da natureza que foren). Cómpre examinar entón as dificultades reais do cinema galego, suxeito, por necesidade, a aquilo que fai posíbel a existencia da cultura dentro da sociedade capitalista: ese Baal sen rostro chamado mercado. Por outras palabras: o cinema depende directa e indirectamente dun público que alimente a súa existencia social e mercantil, aínda que os poderes políticos poidan exercer, no mellor dos casos, unha acción correctora en defensa dos intereses da comunidade.

Propoñamos unha pregunta inxenua: por que non hai posibilidade de ver cinema en galego de modo habitual se non é na TVG? Calquera podería dar resposta: porque as salas cinematográficas non programan películas dobradas ao galego. Ora, temos un exemplo de contraste, a TVG, que si as programa. Dada a aceptación actual da dobraxe en televisión, habería dificultades intrínsecas para a súa extensión ás salas de cinema?

As resistencias veñen, fundamentalmente, de distribuidores e exhibidores (aínda están recentes os problemas de *Pradolongo* para poder ser proxectado nalgunha praza en v.o. galega). A posición dos exhibidores non parece defendíbel mais aos distribuidores non lles compensa o gasto extra que supón a remestura dos filmes e a tiraxe de copias galegas, tendo en conta que as que teñen en español xa lles permiten facer negocio nos territorios das nacionalidades con lingua propia. Ora, coa exhibición dixital xa non vai ser preciso tirar copias e os custos redúcense aos necesarios para a dobraxe e a mestura galega. No marco da exhibición dixital, poderemos ter un cinema dobrado ao galego ou hai que aceptar como unha realidade incontornábel que teñamos que seguir vendo en castelán as producións que nos chegan de fóra de España? Que tipo de incentivos, de estímulo aos sectores implicados e que formas de promoción serían precisos? Seguirán sendo insalvábeis os custos, especialmente nas películas con máis potencial na billeteira, que a TVG vai acabar comprando, *sooner or later*? Non debemos facer noso o principio *na Galiza, en galego*, aínda que, como todos os principios, deba coñecer excepcións xustificadas?

So o punto de vista dos creadores, é lóxica a defensa da versión orixinal e isto levanta problemas cando esa versión orixinal usa unha lingua tan intelixíbel para os galegos coma o castelán. Como podemos conciliar a realización dos nosos obxectivos de defensa da lingua co respecto á autonomía dos creadores? É que o espectador galego non vai ter, *sooner or later*, moitas oportunidades de ver en castelán unha produción filmada en España en v.o. castelá? Non vai incidir tamén en todo isto a transición á televisión dixital?

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

Non falemos logo só de dobraxe, falemos de cinema na propia voz en sentido forte, poñendo outra pregunta: por que non callou na Galiza da Restauración Democrática unha tradición de cinematografía en galego? Esta pregunta si resulta doada de responder en canto miramos para a singularidade económica do cinema, os fortes investimentos que require, moi superiores ao do teatro. Se xa non é doado amortizar os custos dunha montaxe teatral en Galiza (de aí a necesidade dun apoio desde a Administración), o cinema galego tense que concibir desde a raíz como cinema para nós e para o exterior, visto que o orzamento dunha longametraxe galega de baixo custo anda polo millón de euros e, en canto se pretende ofrecer valores de produción competitivos, comezamos a contar en dous millóns de euros (publicidade e copias á parte) con clara tendencia á suba, pois as instancias que determinan a viabilidade dun filme, os emisores de TV e os distribuidores estatais, tenden a preferir proxectos de orzamento medio-alto. Durante esta Lexislatura, as axudas da Consellaría de Cultura e a política de compras da TVG pasaron a estar máis claramente vinculadas á defensa da v.o. galega e do tecido industrial e profesional galego. Ora, subsidios e apoio da TVG, con ser condición necesaria para pór en marcha os proxectos, non son por si suficientes. Ademais, a produción cinematográfica atravesa un momento singularmente difícil en toda España con graves problemas para chegar ao seu público e mesmo para financiar os proxectos, especialmente os de orzamento medio. Nesas circunstancias e aínda contando con que acabe cumpríndose sen trapalladas a obriga dos emisores de TV de investiren o 5% en produción independente, pode a v.o. galega ser algo máis que unha actividade esporádica, irregular, case excepcional?

So outro punto de vista: hai clara conciencia no sector de que a defensa da v.o. galega vai por pura necesidade vinculada á defensa da presenza significativa nas producións de actores galegos e, relativamente, persoal técnico? Isto é: hai conciencia no sector de que os factores lingüísticos, culturais e, digamos, "identitarios" teñen unha significación económica e profesional directa?

Hai nos produtores galegos unha sintonía coa promoción da lingua e da cultura e co significado económico desa promoción, i.e., a consolidación dun audiovisual autocentrado? Ou predomina aínda nas produtoras a mentalidade "colonial", isto é, o concíbrense como un mero apéndice da industria española sen vocación de conduciren un proxecto propio, pensado desde nós?

Fronte á perentoria realidade do difícil que resulta montar os proxectos, a política hexemónica dentro do cinema galego vén sendo o resignarse a rodar a versión orixinal en castelán, procurando valores de produción (actores coñecidos, etc.) que aseguren a viabilidade do proxecto, e posproducir logo unha versión galega para a emisión televisiva e a exhibición nalgunhas salas dentro do país (por desgraza, perante a resistencia dos exhibidores contra o idioma, nin todos os produtores pelexan por estrear só en versión galega).

Perante os feitos e a súa teimuda consistencia, de nada valería realizar agora unha proclama sobre a necesidade de falarlle a todo o mundo sen deixar de ser nós, sen deixar de o facer en galego, e dicir que ese será sempre o desafío aberto ao que a cinematografía galega ten que responder para non se diluír. Traballa o sector na perspectiva de acadarmos algún día esa meta irrenunciábel? Ou a cuestión da lingua só preocupa na medida en que facilita ou complica os procesos de desenvolvemento dos proxectos?

Se cadra, máis alá das posicións subxectivas de cada produtor, podemos dicir que a práctica de arestora obedece a un modelo máis complexo e máis flexíbel, no cal a rodaxe en lingua galega resulta por si criterio suficiente (pero non estritamente necesario) para

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

determinar a galegitude dunha produción aos efectos de merecer subsidios da Xunta ou apoio da TVG. De acordo con ese modelo, na súa interpretación máis favorábel, trataríase de andar dous camiños paralelos. Haberá proxectos que, por razón do seu custo, deban recorrer á rodaxe en castelán ou inglés con ulterior versión galega e outros que permitan impulsar un cinema galego no sentido forte do termo (con versión dobrada ao castelán para poder recuperar os investimentos). É posíbel percorrer asemade eses dous camiños, de forma que poidan apoiarse un no outro e apuntaren ao común obxectivo dun audiovisual galego propiamente dito? É este o marco mental da nosa industria ou estamos caracterizados polo minifundismo e a visión cerrada nos propios intereses inmediatos? Tamén no audiovisual, como se ten denunciado noutros sectores, trátase de esperar a que a lingua vaia morrendo e, entre tanto, de irse aproveitando da defensa retórica ou impotente do noso idioma?

A partir de 2009 existirá no Ministerio de Cultura un fondo específico de apoio á rodaxe en versión orixinal autonómica; por outra parte, TVE manifestou a intención de participar en proxectos dese tipo. Mais as axudas públicas, para evitar o parasitismo, nunca poden supor máis do 50% do orzamento dunha longametraxe e o apoio de TVE a películas filmadas en galego suporá que se farían viábeis cada ano un ou, en *annus mirabilis*, dous proxectos en v.o. galega. Hai maneira de romper a censura económica contra as linguas minorizadas?

Batemos así co máis xeral problema do cinema dos pequenos países, para o que a resposta da Unión Europea cunha política audiovisual axeitada é débil á hora de defender a expresión plural das comunidades. Abonda con considerar que a UE pretende prohibir os subsidios públicos ao cinema a partir de 2010. De onde, a responsabilidade dos poderes políticos para manteren a protección dos cinemas nacionais e conseguiren o pleno cumprimento da directiva comunitaria que obriga os emisores de TV estatais a investiren en produción independente. Poden ser os telefilmes ou “TV-movies” (a TVG ten un ambicioso proxecto nesa área) unha saída para garantir a continuidade da ficción en lingua galega?

E producir un filme, con ser moito, é só unha parte do proceso. Logo hai que facelo chegar ao seu público: promoción, “marketing”, con que as multinacionais nos abafan e que lles garanten a súa posición de privilexio no mercado. De aí que os problemas de produción se acompañen e se arredonden cos de comercialización de calquera cinema que non sexa o das multinacionais e as súas subsidiarias no ancho mundo. Reparemos nun cadro tristemente habitual: películas galegas e españolas que nin chegan ás salas, outras con innegábel potencial na billeteira non son defendidas nin apoiadas e, mesmo, películas que cobren os mínimos de recadación (isto é, películas rendíbeis) son retiradas para deixar paso franco ás producións co selo de Hollywood ou as súas metástases. Podemos dicir que distribución e exhibición están contra o cinema galego (e español no seu conxunto) por diferentes razóns mais ao cabo coalescentes en prexuízo noso? Que marxe de actuación ten a Xunta neste terreo? Houbo unha conciencia política e un plano sistemático e coherente para potenciar a comercialización do cinema galego? Ou é que non se pode facer nada?

Por outra parte: cal é o comportamento do público galego perante as nosas producións? Hai algunha correlación entre asistencia ás salas (ou permanencia fronte ao televisor) e percepción da galegitude dos filmes, sexa polo carácter de v.o. galega ou pola apelación a contextos recoñecíbeis para o espectador?

Con certeza vivimos un momento de transición e de cambio acelerado en moitos terreos. Morrendo ou transformándose profundamente o que foron signos máis característicos da

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

galegidade, vinculados a un mundo tradicional e rural-mariñeiro, o noso audiovisual dirixese agora a unha sociedade en urbanización inevitábel. Está a facer achegas significativas ao proceso a través do cal o país vai dando conta de si, ofrecéndolle novas imaxes de Galiza e novos modelos de identificación?

Falando tamén de cambios que nos afectan: poden ser significativos os novos formatos de produción e distribución como alternativa de baixo custo no camiño dunha imaxe propia, un cinema que se sitúe, significativamente, dentro do proceso de normalización cultural que vén desde o século XIX e tal vez culmine, se culmina, no XXI?

É obvio que os mercados do mundo non nos necesitan. Sen afastármonos da relación entre audiovisual, lingua e cultura, como podemos nós, os galegos, facer un cinema competitivo, isto é, un cinema comercial que teña un sostido poder de sedución para o espectador? É posíbel facelo sen profundar nas nosas bases culturais, na propia capacidade de expresión (a produción tamén é expresión), no dominio das linguaxes, para podermos chegar a esa espléndida obxectividade dos clásicos que, contando as súas historias (historias culturalmente moi específicas), fanas accesíbeis a todo o mundo? Hai outra vía para sermos comerciais que a da calidade orixinal, no sentido do termo que apunta a “orixe”, á tradición que debemos construír?

A produción de contidos, non só en Galiza senón tamén en todo o estado, organízase moitas veces sobre a base de que gañaremos unha posición nos mercados do mundo se conseguimos calcar os esquemas de suposto éxito (en último termo, os do audiovisual yanqui). Pódese dicir que a aplicación desas receitas funciona, se se consideran os resultados da billeteira? O habitual é utilizarmos os resultados económicos para criticar as apostas pola diferenza. Ora, o exame criterioso das cifras non levaría máis ben para constatar o fracaso constante do cinema receptorio? É posíbel, desde as nosas circunstancias, non precisamente ir “contra o mercado” senón enriquecer a paleta de opcións de que dispón o público para podermos achar un oco (un “nicho”), vendendo a nosa diferenza? E non é iso o que acontece noutras áreas de actividade económica, i.e., que ten éxito o que vende algo distinto?

Se se acepta que o que nos acae é a exhaustiva explotación das nosas auténticas armas, o que só nós podemos achegar, as nosas materias primas culturais, isto é, un fondo transpersoal, colectivo, mais que vive no traballo formador de cada suxeito como capacidade efectiva de creación (e isto independentemente das estratexias retóricas utilizadas, ora as do modo de representación dominante, ora as do cinema “indy”), está a traballar o noso audiovisual sobre esa base?

É crenza aceptada que a comercialidade sostida do cinema galego será función directa da súa singularidade cultural? E cal é o papel da lingua nesa singularidade?

Posíbel caso de estudo: o lugar da lingua na definición do que é un filme galego. Cal é o lugar da lingua cando se pon a pé doutros factores, como a nacemento/residencia os autores (subproblema: os límites da autoría dun filme) ou a orixe dos recursos de produción que fan posíbel ese filme? Non nos leva a dificultade de definir o que é “un filme galego” á condición de cultura minorizada que padece a cultura galega? Non somos tamén unha cultura fendida, á procura de si mesma? Non pon a presión secular e actual da lingua e da cultura española en crise tanto a idea mesma de Galiza como a idea de filme galego? Ten o mesmo sentido a pregunta polo lugar da lingua se miramos para un filme “español” ou “portugués”?

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

2.- O GALEGO NO AUDIOVISUAL

2.1.- A institución dunha convención de dobraxe

Outra liña inevitábel é a reflexión sobre a relación entre a nosa realidade sociolingüística e a verosimilitude típica do audiovisual, examinando as posíbeis resistencias á presentación nas nosas producións dun universo lingüisticamente normalizado, onde falan galego mesmo aquelas persoas e aqueles personaxes que na Galiza real non o farían ou non o farían decote, e as formas en que os nosos xeradores de contidos se enfrontaron (ou non) a ese problema, estreitamente ligado ao seu labor artístico.

Tamén aquí se enxerga un vasto campo problemático onde a dobraxe anda envolvida, pois esta vén sendo, cando se fai con criterio, un espazo que nos permite ler a cultura universal expresa nos produtos audiovisuais desde a nosa cultura, un ámbito de transvaloración e tradución xeneralizada de signos (non só lingüísticos) para nós. E non é logo a dobraxe a forma de intercambio cultural e de galeguización de universos alleos con máis alcance popular de que hoxe dispomos?

Con independencia do anterior, resulta educativo lembrar o tempo en que comezaron a dobrarse producións audiovisuais estranxeiras (outras non había). O público manifestaba resistencias irreflexivas a que falasen en galego os personaxes de telefilmes situados en países distantes (por exemplo, o J.R. de *Dallas*) mentres seguía aceptando acriticamente que puidesen falar en castelán. Era un exemplo da vixencia dos prexuízos diglósicos e un caso máis na longa historia das resistencias á recuperación da lingua. Víase con só observar que un espectador español nin se preguntaba como personaxes de todas as orixes xeográficas falaban castelán nunha película, como aceptaban e aceptan, cando len, que todo estea “traducido” á lingua en que se escribe a novela, aínda que os personaxes sexan habitantes dos antípodas ou mesmo extraterrestres. Podemos dicir que esa fase está superada, tras máis de vinte anos de dobraxe?

Se cadra si e, se é así, corresponde á TVG o mérito de ter instituído unha convención de “dobraxa”, vencendo as resistencias diglósicas polo menos parcialmente, a poder de horas de emisión de ficcións que precisaron o deseño de modos de falar para situacións e personaxes que non tiñan un referente na Galiza contemporánea, ou a introdución de moito léxico para realidades que na fala do pobo só coñecían o nome castelán.

Ora, a institución desa convención de “tradución” e a posibilidade de construír un universo fílmico lingüisticamente normalizado, exerceu efectos significativos sobre a realidade galega? Contribuíu a facer aceptábel a extensión constante dos ámbitos de uso do idioma ao xeneralizar a validez da lingua galega? E ambas as cousas, en que medida, pois a lingua, sobre iso hai evidencia, non deixou de perder falantes ao longo destes anos? Conseguiu a TVG mudar a actitude da poboación con respecto á lingua? Impulsou a instalación e a aceptación dun estándar culto, facendo que moitas palabras “estrañas” para o galego-ouvinte espontáneo deixasen de “estrañar” e pasasen a non ser notadas, a ser transparentes no fluxo comunicativo da vida cotiá?

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

2.2.- O galego e o verosímil

Ora, deixemos á parte as dobraxes e concentrémonos nas obras de produción galega. Aquí batemos cun problema. Os nosos creadores, ao recrearen os usos lingüísticos nun filme, aínda deben enfrontarse cunha persistente distorsión dos mecanismos de produción do verosímil e da creación da “impresión de realidade” no espectador. Exemplo basto: secuencia en que se retrata a vida dunha familia da alta burguesía coruñesa, ou viguesa, ou ourensá, ou simplemente vilega, expresándose en galego con sostida normalidade... En casos como estes precísase un traballo suplementario por parte do espectador, un maior número de asuncións implícitas ou, se se quere formular en termos clásicos, un esforzo extra na “suspensión da descrenza” do espectador para poder cerrar o circuíto da recepción de forma que o narrado resulte “críbel” ou, polo menos, aceptábel.

Esa é a forma en que o conflito lingüístico se inscribe no ámago da relación receptor-obra, alterando de forma xorda pero constante o pacto perceptivo por virtude do cal o público asiste fascinado á máis perfecta reprodución da vida nunca lograda pola arte. Como se enfrontan os nosos creadores de contidos a este problema?

Polo que levamos visto, tres son as posibilidades. Unha, a máis habitual, é escurecer a convención de “tradución” e apoiándose en que a lóxica interna da ficción parece esixir que todos os personaxes falen galego (mesmo aqueles que na Galiza real non o farían) e na capacidade engaioladora da narrativa, facer aceptábel o que se conta, obviando se existe ou non unha correspondencia literal do emprego da lingua entre o universo creado e o mundo real. Mais isto, engordando as convencións e contrariando os hábitos de recepción asociados ao audiovisual (o espectador gusta de recoñecer nel as súas realidades), pode retirar forza á ficción e reducir o impacto no espectador. Ou non?

Outro camiño pasaría por facer pé na cruz do problema e acoller lúcidamente o conflito lingüístico e a diglosia nas producións para abordalos nunha perspectiva crítica, adoptando unha construción autorreflexiva que non deixe de cativar a atención do espectador, chavella de todas as narrativas. Por outras palabras: estaríamos pondo en escena o problema que nos ocupa e o lugar do idioma na construción das nosas ficcións. Mais, na práctica, este camiño foi o menos andado polos nosos produtores de contidos. Por que? É a representación da lingua e os seus problemas unha especie de tabú do noso audiovisual? Ou, tal vez, é que eses asuntos non interesan máis que a un grupo reducido de espectadores e, daquela, insuficiente para xustificar o investimento? Mais non é o singular o que, precisamente, pode ser exportábel?

Unha terceira possibilidade, da que xa vimos algúns exemplos recentes, é practicar un “realismo” onde cada personaxe utilice a lingua que mellor lle cadre pola súa radicación sociocultural. Mais aquí existe un problema, do que os creadores son conscientes: facer películas bilingües que, por reflectiren o repartimento desigual dos ámbitos de uso e as valoracións sociais hexemónicas asociadas a cada lingua, consagrarían a diglosia e o privilexio do castelán. Isto é: xa non só ser “politicamente incorrectos” senón imbéciles, pódose a tirar pedras contra o propio tellado. A saída torpe sería caer nun esquematismo maniqueo a propósito dos usos da lingua (a lingua dos bos vs. a lingua dos maos). Daquela, nos casos de filmes “bilingües”, os creadores confróntanse cun serio problema creativo pois a práctica das “boas intencións” podería desequilibrar o produto ao acabar chamando a atención sobre a alternancia de linguas e así actuar negativamente contra a fluidez da narración e a pretensión de transparencia ligada ao “realismo” inicial. A solución para estas aporías só pode confiarse á capacidade dos creadores para facer vibrar con plena eficacia estética a dimensión crítica da súa mirada. Ou é defendíbel un cinema de

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

noso que non queira gañar espazo para a lingua no audiovisual e na vida (e desde o audiovisual para a vida)?

Un último aspecto destes problemas lévanos á necesaria diferenciación interna do galego, isto é, simplificando moito, ao xogo galego estándar (ou “culto”)/galego popular nas nosas producións. Como traballaron os nosos creadores eses matices, fóra daqueles xéneros (coma o documental) onde xa veñen dados pola fala dos informantes? Utilizaron eficazmente os guionistas as posibilidades da lingua en sentido diafásico (formal, informal, familiar, etc.) e/ou diastrático (variedades sociais) á hora de construíren os seus universos? Ou é que o seu traballo tamén se ve limitado polas fendas inferidas á lingua durante séculos de exclusión, o que fai que teñan ao seu dispor unha grande riqueza diatópica (dialectal) mais tamén padezan certa pobreza diastrática e diafásica por batermos axiña cos efectos históricos do bilingüismo diglósico?

Posíbel caso para estudo e reflexión: a introdución do castelán en personaxes que aparecen ocasional ou sistematicamente en certas series de ficción para TV? Esa conmutación de lingua, non ten efectos paradoxais? Isto é: ao aparecer como “falsa” (a aparición do castelán nunha conversa galega só moi raramente non ten efecto ningún sobre os galegofalantes presentes e vai acompañada de diversos fenómenos de nivelación ben descritos polos sociolingüistas), non pon en evidencia a diferenza co real e cuestiona a mesma convención que funda o uso normalizado da lingua no resto do produto?

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

3.- QUE GALEGO NO AUDIOVISUAL?

3.1.- O audiovisual e a normativización

Unha terceira vía lévanos ao terreo da relación entre normalización e normativización no audiovisual, isto é, ao estudo da forma en que os creadores e as producións audiovisuais deben entender e aplicar os usos estándares (“correctos”) da lingua no seu ámbito específico (ou non?), con atención ao problema da eficacia comunicativa da lingua do audiovisual en todas as súas formas e rexistros, dobraxe incluída. Esta preocupación é esencial ao labor dos creadores, pero tamén dos produtores, actores, dobradores e técnicos de son.

Máis aínda: avanzar no camiño da normalización implicou e implica resolver problemas de normativización puramente lingüística no noso audiovisual de arestora, quer sexa produción en versión orixinal galega, quer dobrada. Nese proceso, non estamos nun momento de transición? Quere dicirse: durante unha longa etapa houbo unha xusta preocupación pola calidade do galego empregado no audiovisual, posición tipicamente, obrigadamente defensiva das culturas minorizadas, que, durante a primeira fase da súa recuperación, intentan, ante todo, defender a propia identidade, ameazada secularmente. Caracterízase o momento actual, ou debe caracterizarse, pola superación desa posición para irmos máis alá, isto é, preocupámonos menos polos aspectos formais do estándar do que por darlle vida e vida eficiente a ese estándar e á lingua no audiovisual? Estamos pasando a unha fase en que debemos tratar de normalizar a lingua tamén pola vía de manter unha relación de normalidade con ela? Ou, precisamente pola perda de falantes e a aparición de perturbacións fonéticas evidentes nas novas xeracións, cómpre manter unha actitude máis vixiante que nunca? Por aquí tocamos tamén unha realidade sen parangón na historia de Galiza: a chegada de inmigrantes nunha contía cada vez máis significativa. É obvio que non deben (aínda que infelizmente poidan) permanecer estraños ao galego. Que lugar hai para os aloglotas no galego do audiovisual? Xa os estamos a ver nalgúns series de TV con resultados que fan pensar.

3.2.- Lingua e comunicación audiovisual

Partamos dunha consideración obvia, de, digamos, primeiros principios: é ben sabido que nunha produción audiovisual a lingua non debe “ouvirse” por si, non debe estar distraendo a atención do espectador, fóra do caso excepcional en que iso poida formar parte da estratexia dos autores. Unha presenza discreta e funcional da lingua, subsumíndose e disolvéndose, trama o seu lugar propio dentro do mecanismo de construción do verosímil, mesmo se este é de tipo autorreflexivo. Por outras palabras: só se a lingua está ao servizo do filme pode o filme facer algo pola normalización da lingua e a plenitude do seu emprego social.

Batemos cun tema delicado. Onde está o xusto medio? Se, por unha parte, calquera laxismo no traballo da lingua está excluído, unha preocupación obsesiva pola normativización levaría a interpretar os diálogos (e a lingua do audiovisual) como locución pedagóxica ou como exercicio académico cando, por definición, este non pode ser o seu sentido. Achariámonos daquela ante unha consideración do idioma autonomizada, desligada do carácter de comunicación estética e da súa inclusión nunha obra audiovisual, e ante unha escoita por completo allea ao diálogo vivo, fluente, que é o que, en último

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

termo, recrean a ficción cinematográfica ou televisiva. Trátase, en suma, de que o audiovisual encarne sen autocontemplación os padróns normativos e nunca de subtraer os produtos ao seu ámbito propio, como se o noso audiovisual tivese que se converter nunha especie de curso de galego supletorio, pois cursos de galego lévanse feito por milleiros, cos resultados xa sabidos.

Para calquera política de normativización, sexa a hoxe vixente ou a reintegracionista, a grande construción é a “lingua estándar”, mais o estándar no cinema (como na literatura e en calquera práctica cultural que traballe a lingua con normalidade) vive en estado crítico, facéndose e desfacéndose, en estado de límite. Non é que os autores poidan ignorar olímpicamente os estándares. Pola contra: sobre a base dun fondo coñecemento do estándar, a relación con el do poeta e do filme ten que ser creadora e recreadora (non limitante), como acontece noutras linguas da nosa veciñanza e en calquera cultura normalizada. Ou a situación da lingua é tan grave que este movemento dialéctico non resulta viábel nas nosas circunstancias?

3.3.- A aplicación do estándar

Ocorre ademais que a lingua estándar é sempre un estándar incompleto e en evolución, ás veces rápida, ás veces vagarosa. Entre nós, ten como expresión oficial as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega, mesmo consagrada por Lei e publicada no D.O.G. na súa versión de 1982 (pediuse que tamén se publique no D.O.G. a revisión de 2003, xa unha evolución do primeiro estándar). Ora, como o mesmo título das *Normas* indica, as prescricións contidas nese texto son de tipo ortográfico e morfolóxico, orientadas á escrita, e só de raro en raro entran na fonética e a fonoloxía. Non temos aínda unha fonética normativa e tardaremos en tela, como consecuencia da lentitude do proceso de fixación dun idioma en vías de normalización (e, se a normalización progresa, faría falta chegarmos a tela?).

Entre tanto, a única autoridade vixente nese terreo é a que nace do diálogo entre os especialistas que teñen mostrado puntos de vista coincidentes nas publicacións de referencia. Mais, como ben se infire, e de retruque, ese establecemento de criterios fonolóxico-fonéticos carece de base legal suficiente para obrigar a ninguén mentres non o formalice e o publique a Real Academia Galega, única institución á que a Lei de Normalización Lingüística 3/1983 atribúe criterio de autoridade.

Daquela, na nosa historia audiovisual, por pura necesidade, correspondeu á propia TVG o labor de ter que ir dando solucións sobre a marcha ás amplas áreas non lexisladas e aplicar unha fonética normativa, alí onde se aplicaba (non se estendía, nin moito menos, a todas as emisións), e para a que só estaba facultada polo seu poder económico, isto é, a posición da TVG como pagadora das dobraxes que encargaba ou das producións que adquiría (mais case non hai dobraxe nin produción en lingua galega se non as compra a TVG).

Iso trouxo unha mellora nas calidades lingüísticas innegábel pero tamén unha homoxeneización do estilo e as maneiras e mesmo unha redución da variedade das voces na dobraxe (bastantes profesionais da área deixaron de ser convocados polos estudos para evitaren os custos asociados á eventual repetición dos traballos). Ora, o que nunha fase inicial podía entenderse con carácter transitorio, acabou prolongándose sen cabo, creando unha situación tan anómala como a que supuña que a autoridade encargada de certificar a calidade lingüística das producións ou as dobraxes fose exclusivamente a TVG e non os profesionais lexitimados para facelo: os titulados en Filoloxía Galega polas

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

Universidades.

Debe a TVG mudar esa situación e facer recoñecemento eficiente da validez desas titulacións en Filoloxía Galega? Enriquecería isto o proceso de incesante autoconstrución da lingua do audiovisual? Pois non é só que, máis alá do obvio (hai vogais que só poden ser abertas ou cerradas, consoantes que só admiten unha articulación en dadas posicións), falte unha fonética normativa. É que parece racional non impor unha única solución fonética cando a fala rexistra diversas posibilidades, sexa por razóns dialectais (das que o *Atlas Lingüístico Galego* ofrece boa mostra) ou de mera oportunidade interpretativa, como as que afectan á entoación ou, madría leva, cando as *Normas* ofrecen diferentes solucións morfolóxicas aceptábeis. Por que todo un conxunto delas non aparece case nunca nas producións? Se queremos en verdade normalizar o idioma, o estándar do audiovisual non pode quedar reducido para sempre á interpretación que del fixo a TVG (nisto con certeza estarán de acordo mesmo os lingüistas que traballan na TVG, aos que, por descontado, non se está a criticar aquí).

Están presentes no galego do audiovisual os variados sotaques característicos do galego? Non hai moito, un “Obradoiro para directores de dobraxe, tradutores e lingüistas” incluía no seu programa o estudo de fórmulas para potenciar o emprego de variantes dialectais na dobraxe. É obvio que a lingua estándar tende a unha certa neutralidade, cando se compara co uso popular, mais o ton neutro, de converxencia (digamos) para todos os falantes, non pode ser un ton morto, en que non estea presente a amplitude da nosa curva melódica. Será ese carácter monocorde produto dun sutil efecto diglósico? Quere dicirse: non segue pesando ás caladas sobre a comunicación audiovisual galega o padrón do español, co que non casa a nosa amplitude melódica? Seguimos nalgunha medida sendo vítimas dunha representación espontánea (inconsciente) da lingua “formal” da TV allea a nós?

Mais a introdución de rexistros dialectais no audiovisual non é cousa sinxela e mesmo pode levar a resultados paradoxais. Posíbel caso de estudo: a introdución da gheada nalgunhas series televisivas. Supuña esa introdución a procura rigorosa dunha cor local para a lingua con resultados verosimilizadores e, por tanto, eficientes en termos audiovisuais? Ou o que se facía era engadir un “j” castelán (aderezado por veces, cun popurrí de seseos) a unha lingua de base e intención estándar? Estábase a evocar, máis que a fala popular, un estereotipo da fala popular, como cando na historia das artes da representación se procuraba debuxar algúns personaxes “graciosos” ou “característicos” facéndoo falar con incorreccións? O que naquelas series se pretendía potenciación do verosímil, non resultaba, en realidade, recurso groso á convención e a convencións vellísimas? Outro posíbel caso de estudo: *Pradolongo*. Está lograda neste filme a tentativa de recrear unha variante dialectal do galego? Ou o que se crea tamén é un estándar con cor local? Mais, neste filme, esa construción exerce ou non efectos verosimilizadores eficientes?

Xeneralizando e cambiando de terreo: non teñen que estar no audiovisual as irregularidades, vacilacións ou relaxacións propias da fala? É que a lingua das producións ou as dobraxes debe presentar un carácter modelar, en que a variabilidade incesante das realizacións dun fonema (ou dun encontro entre fonemas) se fixe en solucións canónicas prefixadas para cada caso? A variabilidade e a falta de “redondez” das realizacións nunha obra audiovisual, non son dignas de respecto como testemuño dun uso vivo da lingua? Non ten que ser o noso modelo unha práctica que defenda o estrutural, preserve a variedade e teña capacidade exemplar atractiva? Que camiño nos queda por percorrer nesa dirección?

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

3.4.- Os modelos da dobraxe

Que houbo grandes progresos no traballo dos dobradores está fóra de dúbida, malia a percepción dese avance verse prexudicada polo feito de que o espectador está vendo no seu agora producións dobradas en diferentes momentos do pasado. Ora, a dobraxe é o modelo máis palpábel que ten o espectador do galego estándar e a vía a través da cal chegan máis horas de ficción ao espectador. Hai conciencia efectiva de que cómpre seguir avanzando e impulsar un modelo que arrecante de vez as prácticas herdadas das dobraxes feitas para o castelán? Non é posíbel, nas nosas circunstancias sociolingüísticas, evitar tanto as traducións/adaptacións pouco elaboradas como os sarampelos que periodicamente fan que certos modismos de innegábel sabor galego acaden insólita presenza para logo desapareceren e seren substituídos por outros? Non sería conveniente que a dobraxe se esforce máis en recrear a plasticidade e relaxación inherentes ao uso expresivo da lingua? Non son os dobradores tamén actores? Non hai que tratalos como tales se queremos evitar os vicios tradicionais da interpretación perante o micrófono (“acartonamento”, afectación, paleta expresiva curta e previsíbel, iso si, con esporádicas ornamentacións compensatorias, riqueza prosódica escasa, hipercharacterización fonética artificial)?

Hai unha dimensión de artificio innegábel na creación de rexistros lingüísticos aceptábeis pois todo estándar ten algo de esforzada construción. E tamén teñen influencia neste simples prexuízos, derivados da nosa situación sociolingüística: e logo non é certo que para o noso público a convencionalidade da dobraxe castelá, digna de respecto e admiración, transfórmase en artificialidade da dobraxe galega, porque esta contraría a repartición desigual de ámbitos de uso das linguas? Mais só se as persoas e os personaxes soan críbeis, ou cunha verosimilitude alargada, contribuiremos a vigorar unha lingua eficiente para o audiovisual. O contrario significa proclamar a convención cun resultado moi distanciador, prexudicial xa non para as producións, senón para a aceptación da lingua estándar por parte do público. Pois, abofé, a xente quere entreterse con ficcións, quere que lle conten contos, quere ser enganada, mais non pode ser que a lingua en que se conta o conto sexa percibida como ficticia ou falsa.

Hai outro aspecto destes problemas usualmente non advertido e que preocupa sobre todo aos técnicos de son: a necesaria integración entre as voces e os restantes fluxos que compoñen o son do audiovisual. De pouco vale un exquisito coidado da lingua se as voces non se integran no mundo do filme. Este aspecto adquire moita relevancia desde que a dobraxe opera unha mediación sostida en boa parte do noso audiovisual. Non é posíbel deixar atrás definitivamente aquelas mesturas de son en que imperaba a rotura da integración entre voces e ambientes? Non ocorre aínda con máis frecuencia da desexábel que os ambientes e efectos se adelgazan até se converteren en meros signos simbólicos das cousas que pasan pola pantalla? Non se carga moitas veces na conta da convención da dobraxe o que é puro descoído ou determinación económica (reducir custos), so pretexto de que o diálogo debe resultar audíbel nos contaminados espazos sonoros da audiencia televisiva? Non continuamos sufrindo a sobrecarga de graves no rexistro das voces, provocada pola proximidade dos micrófonos ao aparato fonador dos actores e, secundariamente, polas características das salas de gravación? Todo o que nos afasta da transparencia do son directo, non contribúe, acentuando a convención, a retirarlle forza ao mundo dos filmes? É imposible ir máis lonxe na integración das voces dos personaxes co seu mundo? Xa sabemos que as prácticas da dobraxe ao castelán gobernaron os primeiros tempos da nosa dobraxe, hoxe felizmente superados. Mais esa dobraxe ao

a lingua fendida.

O audiovisual e o galego

castelán, non se converteu tamén so o punto de vista técnico en modelo consciente ou inconsciente para a dobraxe ao galego?

Estas e todas as preguntas e respostas que vos nazan poden dicirse coa nosa lingua fendida.